ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

“AYOLLAR MAMLAKATI VA SALTANATI” ROMANIDA QAHRAMONLAR TIZIMI VA ULARNING BADIIY XUSUSIYATLARI

Xakimov Jasurbek Baxtiyor O‘g‘li
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o‘zbek tili va adabiyoti universiteti 2-kurs magistranti
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20570042

Annotatsiya: Ushbu maqolada istiqlol davri o‘zbek nasrining yetakchi vakillaridan biri Omon Muxtorning “Ayollar mamlakati va saltanati” romani badiiy-estetik jihatdan tadqiq etiladi. Asarda yaratilgan antiutopik va allegorik dunyo modeli, shartli-badiiy tafakkurning romandagi o‘rni hamda personajlar tizimining o‘ziga xos xarakterologik xususiyatlari tahlil qilingan. Romandagi ijtimoiy-siyosiy va falsafiy qatlamlar qahramonlar tizimi orqali ochib berilib, adibning xarakter yaratish mahorati adabiy-tanqidiy nuqtai nazardan baholangan.
Kalit so‘zlar: Omon Muxtor, antiutopiya, allegoriya, shartli-badiiy tafakkur, qahramonlar tizimi, xarakterologiya, o‘zbek romanchiligi.

Abstract: This article examines the artistic and aesthetic aspects of Omon Mukhtor’s novel “Ayollar mamlakati va saltanati” who is one of the leading representatives of Uzbek prose during the independence period. The anti-utopian and allegorical world model created in the work, the role of conditional-artistic thinking in the novel, and the specific characterological features of the system of characters are analyzed. The socio-political and philosophical layers of the novel are revealed through the character system, and the writer’s skill in character creation is evaluated from a literary-critical perspective.
Keywords: Amon Mukhtar, dystopia, allegory, conditional-artistic thinking, system of heroes, characterology, uzbek novelism.

KIRISH (INTRODUCTION)

Istiqlol yillari o‘zbek romanchiligi g‘oyaviy va uslubiy jihatdan tub burilish pallasini boshdan kechirdi. Jamiyat hayotidagi ijtimoiy-ma’naviy o‘zgarishlar, mafkuraviy qoliplardan qutulish jarayoni adabiyotda voqelikni tasvirlashning an’anaviy realistik usullaridan tashqari, shartli-badiiy, majoziy va mifologik formalarga bo‘lgan ehtiyojni oshirdi. Zamonaviy o‘zbek prozasida shartli-badiiy tafakkurning keng qanot yozishi inson konsepsiyasini nafaqat ijtimoiy borliq munosabatlarida, balki falsafiy-ekzistensial va allegorik modellar doirasida ham chuqur tadqiq etishga zamin yaratdi[1]. Bunday uslubiy evrilishlar markazida inson psixologiyasining eng yashirin qatlamlarini fosh etish va jamiyatning destruktiv normalariga nisbatan estetik munosabat bildirish maqsadi yotadi.

O‘zbek adabiyotshunosligida an’anaviy tafakkur chegaralarini dadil kengaytirib, o‘ziga xos allegorik va antiutopik dunyo modellarini yaratgan yetakchi adiblardan biri Omon Muxtordir. Uning “Ayollar mamlakati va saltanati” romani o‘zbek sotsial-falsafiy prozasida o‘zining murakkab ramziy tabiati bilan alohida ajralib turadi. Adib ushbu asarida hayotiy voqelikni shunchaki nusxalamaydi, balki syujet asosiga mutloq shartli va majoziy makon jamiyatda muvozanat buzilib, hokimiyat tuzilishi o‘zgargan o‘ziga xos “teskari dunyo” modelini joylashtiradi. Adabiyotshunos olima M.Sultonova o‘zining “Omon Muxtor nasrida shartlilik va ramz” nomli maxsus monografik tadqiqotida ko‘rsatib o‘tganidek, adib ijodidagi shartli-badiiy unsurlar shunchaki shakliy tajriba emas, balki jamiyat va inson tabiatidagi global inqirozlarni allegorik planda fosh etuvchi mukammal poetik vositadir[2].

“Ayollar mamlakati va saltanati” romanining personajlar tizimini va ularning badiiy xususiyatlarini tizimli o‘rganish bugungi kun adabiyotshunosligi uchun yuksak ilmiy dolzarblik kasb etadi. Romandagi har bir obraz muayyan ijtimoiy-psixologik qatlamni yoki falsafiy g‘oyani tashuvchi ramziy mohiyatga ega. Davr bosimi ostida insoniy tabiatning o‘zgarishi, erk va sadoqat tushunchalarining ijtimoiy

eksperimentlar girdobida inqirozga uchrashi asardagi qahramonlar tabiati orqali ko‘rsatib beriladi. Shundan kelib chiqib, romandagi xarakterlar tipologiyasini, qahramonlar tizimini yangicha estetik mezonlar asosida tadqiq etish milliy romanchiligimizning taraqqiyot tamoyillarini belgilashda muhim ahamiyatga egadir.

Adabiyotlar tahlili (Literature Review)

Omon Muxtor ijodining o‘ziga xos poetik dunyosi, xususan, asarlaridagi shartlilik va allegorik obrazlar tabiati o‘zbek adabiyotshunosligida tizimli tahlil qilib kelinmoqda. Adibning shartli-badiiy tafakkur mahsuli bo‘lgan romanlarida an’anaviy qahramon tushunchasidan farq qiluvchi, ma’lum bir ijtimoiy-falsafiy g‘oya yoki ramziy modelni tashuvchi personajlar tizimi ustuvorlik qiladi. Taniqli adabiyotshunos olim U.Normatov o‘zining “Ijod sehri” asarida adib nasrining poetik tabiatiga to‘xtalib, Omon Muxtor qahramonlarining murakkab qiyofasi ko‘pincha ramzlar va shartli makon munosabatlarida, kutilmagan syujet evrilishlarida to‘liq namoyon bo‘lishini ko‘rsatib o‘tgan[3]. Bu holat “Ayollar mamlakati va saltanati” romanidagi obrazlar evolutsiyasini baholashda ham bosh mezon bo‘lib xizmat qiladi.

Romandagi majoziylik va ijtimoiy muhit ziddiyatlari masalasi adabiyotshunoslikda janr tabiati va xarakterologiya muammolari doirasida ham talqin qilinadi. Adabiyotshunos olima M.Sultonova adib ijodidagi shartli-badiiy vositalarning funksional vazifalarini tadqiq etar ekan, Omon Muxtor yaratgan antiutopik va allegorik dunyolarda qahramonlar shunchaki maishiy personajlar bo‘lmay, balki jamiyat tizimidagi inqirozlarni ichkaridan ko‘rsatuvchi sotsial-psixologik tiplar ekanligini ilmiy asoslagan[4]. Shuningdek, professor B.Karimovning istiqlol davri nasridagi ruhiy dunyo xaritasi va poetik yangilanishlar borasidagi ilmiy kuzatishlari romandagi qahramonlar tizimining individual xususiyatlarini, ularning estetik tabiatini to‘g‘ri baholashga xizmat qiladi[5].

Metodologiya (Methodology)

“Ayollar mamlakati va saltanati” romanida qahramonlar tizimi va ularning badiiy xususiyatlarini aniqlash, asarning murakkab ramziy qatlamlarini ochish maqsadida tadqiqotda quyidagi metodlar majmuasidan foydalanildi:

- ***Tizimli-struktural tahlil metodi:*** Ushbu metod yordamida romandagi obrazlar shunchaki alohida shaxslar sifatida emas, balki asarning umumiy g‘oyaviy-badiiy strukturasini, uning o‘ziga xos antiutopik modelini tashkil etuvchi o‘zaro bog‘liq tizim (iyerarxiya) sifatida o‘rganiladi.
- ***Xarakterologiya (Tipologik o‘rganish metodi):*** Romandagi personajlar o‘zlarining ijtimoiy va ma’naviy-axloqiy tabiati, tizimga bo‘lgan munosabatidan kelib chiqib guruhlanadi. Bu metod asardagi shartli-ramziy qahramonlarning sotsial tiplarini (masalan, hokimiyatparast tizim ijrochilari va o‘zligini saqlashga urinuvchi isyonkor xarakterlarni) aniqlashtirish imkonini beradi.
- ***Sotsiopoetik metod:*** Ushbu metod asardagi shartli, majoziy va antiutopik dunyo modelining real hayotiy-ijtimoiy voqelik bilan aloqadorligini aniqlashga yo‘naltirilgan. Hokimiyat mutloqlashuvi, inson erkinligining bo‘g‘ilishi va jamiyatdagi ma’naviy evrilishlarning badiiy matn qatlamlarida aks etish qonuniyatlari aynan shu metod vositasida tahlil qilinadi.

Romanda shartli muhit yaratilishi va “teskari dunyo” modeli

Omon Muxtorning “Ayollar mamlakati va saltanati” romani an’anaviy o‘zbek romanchiligidagi realistik makon va zamon qoliplarini parchalab, o‘ziga xos antiutopik va sotsial-falsafiy modelni yuzaga keltirgan asardir. Romanning bosh g‘oyaviy o‘zani jamiyatda tabiiy va ijtimoiy muvozanatning mutloq buzilishi natijasida yuzaga kelgan g‘ayrioddiy ijtimoiy-siyosiy sharoit tasviriga asoslanadi. Adib asarda hokimiyat va boshqaruv tizimi to‘liq ayollar qo‘liga o‘tgan, erkaklar esa sotsial mavqeidan mahrum etilib, bo‘ysunuvchi toifaga aylantirilgan o‘ziga xos “teskari dunyo” (boshqacha aytganda, allegorik matriarxat) modelini yaratadi. Bu shartli makon jamiyatdagi mutloq hokimiyatparastlik va totalitar tuzumlarning inson tabiatiga ko‘rsatadigan halokatli ta’sirini o‘rganish uchun o‘ziga xos laboratoriya vazifasini o‘taydi.

Adib ushbu g‘ayritabiiy ijtimoiy muhitni tasvirlash orqali real hayotdagi va o‘tish davridagi destruktiv ijtimoiy normalarni, sun’iy mafkuraviy qoliplarni ayovsiz tanqid ostiga oladi. Romandagi saltanat shunchaki ayollarning ustunligini emas, balki har qanday boshqaruv tizimi shakliy va g‘oyaviy jihatdan mutloqlashsa, u qanday qiyofada bo‘lmasin, baribir inson erki va shaxsiyatini yemiruvchi

diktaturaga aylanishini ifodalaydi. Omon Muxtor o‘ziga xos badiiy mahorat bilan davrning ma’naviy tanazzuli, ijtimoiy tengsizlik va soxtalik kabi illatlarini bevosita shu saltanat tartib-qoidalari ichiga singdiradi. Muhitning shartliligi adibga real hayotda ochiq aytish qiyin bo‘lgan tizimli muammolarni allegorik planda, chuqur ijtimoiy satira va pichinglar orqali fosh etish imkonini beradi.

Adabiyotshunos olima M.Sultonova o‘zining “Omon Muxtor nasrida shartlilik va ramz” nomli tadqiqotida ta’kidlaganidek, adib yaratgan bunday majoziy dunyo modellari o‘quvchini voqelikni yuzaki idrok etishdan to‘xtatib, matn osti qatlamlaridagi falsafiy muammolarni qidirishga majbur qiladi[6]. “Ayollar mamlakati va saltanati”dagi shartli muhit va uning “teskari” qonuniyatlari, aslida, insoniy tabiat va ilohiy muvozanat buzilgan har qanday jamiyat ma’naviy va sotsial halokatga mahkum ekanligini ko‘rsatuvchi jiddiy ogohlantirishdir. Bu esa muallifning o‘zbek romanchiligida ijtimoiy borliq muammolarini falsafiy-shartli uslub orqali yoritishdagi yuksak estetik mahoratidan dalolat beradi.

Romandagi obrazlar tizimi va ularning badiiy talqini

“Ayollar mamlakati va saltanati” romanining g‘oyaviy mag‘zi undagi g‘ayrioddiy obrazlar tizimi va qahramonlarning ruhiy tabiati orqali ochiladi. Omon Muxtor asarda yaratgan shartli saltanat asoratlarini ko‘rsatish uchun personajlarni ikki qarama-qarshi qutbga ajratadi. Birinchi guruhga saltanat o‘rnatgan sun’iy tizimning sodiq ijrochilari bo‘lgan amaldor ayollar kirsa, ikkinchi guruhni ijtimoiy tajribalar qurboniga aylangan, o‘zining insoniy tabiatini saqlab qolishga urinayotgan qahramonlar tashkil etadi.

Tizim tepasida turgan amaldor ayollar obrazida adib mutloq hokimiyatparastlik va uning ortidan keladigan ma’naviy tanazzulni yorqin tasvirlaydi. Bu ayollar saltanat tomonidan o‘rnatilgan qoidalarga ko‘ra, shartli ravishda “pari” va “alvasti” kabi yorliqlarga, jildlarga ajratiladi. Adib matnda ularning xatti-harakatlarini tahlil qilar ekan, hokimiyat ilonidek o‘zgaruvchan qiyofalarni fosh etadi. Romanda keltirilgan *“Hokimiyat ilon kabidir, u o‘z qobig‘ini har gal almashtirganda yangicha tus oladi, ammo zahri o‘sha-o‘shaligicha qolaveradi”*[7] degan badiiy iqtibos tizim amaldorlarining mohiyatini to‘liq ko‘rsatib beradi. Ular uchun insoniy tuyg‘ular, mehr va shafqat tushunchalari o‘z qiymatini yo‘qotgan.

Ikkinchi qutbda turgan qahramonlar esa muhitning og‘ir toshlari va bosimi ostida ezilgan, ammo o‘zligini saqlab qolish uchun ich-ichidan isyon ko‘targan xarakterlardir. Adabiyotshunos olim U.Normatov adibning bunday qahramonlar yaratish mahoratiga to‘xtalib, Omon Muxtor obrazlari silliq va bir tekis hayot yo‘liga ega emasligini, ular doimo ma’naviy qidiruvlar va ruhiy tahlika ichida yashashini ta’kidlaydi[8]. Mana shu ruhiy azoblar va vijdon qiynoqlari ularni tizimning soxta qoliplariga aylanib qolishdan asrab turadi. Adib qahramonlarning ichki monologlari orqali o‘zbek adabiyotidagi badiiy psixologizmni yangi falsafiy bosqichga ko‘taradi va o‘quvchini jamiyatdagi ma’naviy muvozanatni asrash haqida jiddiy mushohada yuritishga chorlaydi.

XULOSA (CONCLUSION)

Omon Muxtorning “Ayollar mamlakati va saltanati” romani doirasida qahramonlar tizimi va ularning badiiy xususiyatlarini tadqiq etish natijasida quyidagi yakuniy ilmiy-estetik xulosalar shakllantirildi:

- ***Shartli dunyo modelining funksionalligi:*** Adib romanda an’anaviy realistik makon qoliplaridan chiqib, g‘ayrioddiy ijtimoiy-siyosiy sharoitga asoslangan “teskari dunyo” modelini yuzaga keltirgan. Bu allegorik matriarxat muhiti shunchaki shakliy tajriba bo‘lmay, har qanday mutloqlashgan totalitar tuzumning shaxs erki va inson tabiatiga ko‘rsatadigan halokatli ta’sirini ochib beruvchi mukammal badiiy laboratoriya vazifasini o‘tagan.
- ***Obrazlar tizimidagi dualizm va iyerarxiya:*** Asardagi personajlar tizimi g‘oyaviy vazifasiga ko‘ra aniq ikki qutbga ajratilgan. Birinchi qismni hokimiyat ilonidek o‘zgaruvchan, sun’iy tizim tomonidan shartli ravishda “pari” va “alvasti” kabi jildlarga bo‘lingan amaldor ayollar tashkil etsa; ikkinchi qismni esa tizim bosimi ostida ezilgan, ammo o‘zining asl insoniy tabiatini, mehr va vijdon amrini saqlab qolish uchun ich-ichidan isyon ko‘targan tirik xarakterlar tashkil qiladi.
- ***Badiiy psixologizmning yangi bosqichi:*** Omon Muxtor qahramonlar tabiatini silliq hayot yo‘lida emas, balki ma’naviy qidiruvlar, chuqur ichki monologlar va ruhiy tahlika silsilasida namoyon etgan. Bu esa mustaqillik davri o‘zbek romanchiligida inson konsepsiyasini an’anaviy ijtimoiy-maishiy tiplardan falsafiy-ekzistensial va allegorik obrazlar darajasiga ko‘targanini ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov B. Ruhiy dunyo xaritasi (Adabiy-tanqidiy maqolalar). – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2019.
2. Sultonova M. Omon Muxtor nasrida shartlilik va ramz. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2019.
3. Normatov U. Ijod sehri (Adabiy-tanqidiy maqolalar, kuzatishlar). – Toshkent: Sharq, 2007.
4. Omon Muxtor. Ayollar mamlakati va saltanati (Roman). – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2005.
5. Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. – Toshkent: Navoiy Universiteti, 2018.
6. Yo‘ldoshev Q. So‘z va ruh jozibasi (Zamonaviy o‘zbek nasri muammolari). – Toshkent: Ma’naviyat, 2012.
7. Jabborov N. Zamonaviy o‘zbek prozasida davr va qahramon muammosi. – Buxoro: Durdona, 2023.
8. Karimov B. Yangi o‘zbek adabiyoti xronologiyasi va poetikasi. – Toshkent: Innovatsiya-ziyo, 2020.
9. Umarov S. O‘tish davri kishisi ruhiyatining adabiyotda aks etishi. – Farg‘ona: Klassik, 2022.